

Tworzenie narodowej wspólnoty – wieś na drodze do niepodległości

Autor: Magdalena Gibiec

Data: 11 listopada 2018

Dokładnie 100 lat temu chłopci, stanowiąc 75% ludności, tworzyli jeden z najważniejszych fundamentów odrodzonego państwa polskiego. Kiedy i jak powstała wspólnota narodowa polskich chłopów?

Kiedy wraz z wybuchem I wojny światowej pojawiła się szansa na wyzwolenie z rąk zaborców, **większość chłopów poparła działania niepodległościowe**. Taka postawa nie zawsze jednak przeważała. W XIX wieku ludność wiejska najczęściej utożsamiała słowo „Polska” z uciskiem szlachty i pańszczyzną. Akceptowała ówczesne władze zaborcze, a jej poczucie wspólnoty ograniczało się do obszaru jednej wsi. Jak więc doszło do tego, że jako świadomi obywatele weszli w rok 1918, a Wincenty Witos – pochodzący z biednej rodziny chłopskiej – został premierem odrodzonej Rzeczypospolitej?

Od ojczyzny lokalnej do wspólnoty narodowej

fot. <https://pl-static.z-dn.net/files/d81/8558c2a2c647311574c2468e6e405004.gif>

Porównanie dzisiejszych granic Polski z ziemiami II Rzeczpospolitej.

Przeciętny chłop żyjący w pierwszej połowie XIX wieku nie posiadał świadomości narodowej. Nie czuł się częścią żadnego narodu, a skupiając się na zapewnieniu bytu rodzinie, na ogół pozostawał lojalny wobec sprawujących władzę w danym momencie. Nie oznacza to jednak, że nie posiadał żadnej identyfikacji. **Pierwszy etap kształtowania się chłopskiej tożsamości stanowiło przywiązanie do tzw. ojczyzny lokalnej**, którą była najbliższa okolica. Składały się na nią: miejsce pracy, związki rodzinne, przyroda, kościół, a także język i kultura ludowa. Z czasem jednak pojęcie ojczyzny rozszerzyło się w świadomości chłopów na całą Polskę.

Chłop – czyli kto?

W XIX stuleciu podział ludności przebiegał zdecydowanie inaczej niż obecnie. Mówiąc o chłopach, mamy na myśli przedstawicieli jednej z warstw społecznych. Na ówczesny czas najliczniejszej. **Była to przede wszystkim grupa właścicieli (lub dzierżawców) gospodarstw rolnych.**

Reportaż filmowy Daniela Biernata

Nie oznacza to jednak, że warstwa chłopska była jednorodna. Chłopem mógł być najbiedniejszy mężczyzna, nie posiadający ani skrawka ziemi, jak i bogaty gospodarz, zatrudniający pracowników.

fot. ciekawostkihistoryczne.pl

Chłopi byli przede wszystkim grupą właścicieli lub dzierżawców gospodarstw rolnych.

O tym rozgraniczeniu decydowało przede wszystkim urodzenie. **Warstwa chłopska odróżniała się znacząco w stosunku do reszty społeczeństwa**, nie tylko poprzez inny tryb życia, ale także w swoim przekonaniu – przeciwstawiając swoją „chłopskość” i „pańskość”. Wraz z rewolucją przemysłową i podnoszeniem się poziomu życia z czasem różnice te zacierają się.

Jak chłop ze szlachcicem wojował

Udział chłopów w powstaniu styczniowym oraz listopadowym był niewielki, **co uznaje się za jedną z głównych przyczyn ich niepowodzeń**. Chłop nie chciał iść ramię w ramię z „panem” do walki o ideę, która nie rozwiązywała jego podstawowych problemów. Częściowo winę ponoszą sami działacze niepodległościowi, którzy nie docenili chłopskiego potencjału.

Reportaż filmowy Daniela Biernata

Chociaż widzieli konieczność pozyskania ich dla sprawy narodowej, nie rozumieli ich potrzeb i nie potrafili znaleźć w nich równorzędnego partnera. **Przeciętny chłop obawiał się, że wraz z powstaniem Polski wróci do poddaństwa.**

Rozwiązanie problemów z ziemią stanowiło krok milowy na drodze do zrozumienia, czym jest wspólnota narodowa.

Szczytem konfliktu była tzw. rzeź galicyjska (mająca miejsce w okolicach Tarnowa) w 1846 roku, podczas której doszło do masowych buntów chłopskich przeciwko polskiej szlachcie. Zginęło wtedy od 1200 do nawet 3000 osób.

Koniec wyzysku?

Kluczowa dla chłopów była oczywiście kwestia ziemi. W pierwszej połowie XIX wieku lata pańszczyzny (przymusowa praca na rzecz właściciela ziemskiego) i wyzysku odeszły w niepamięć wraz ze stopniowym wprowadzaniem we wszystkich zaborach uwłaszczenia. **Coraz więcej chłopów posiadało prawo własności do uprawianej ziemi.** Z jednej strony zmiany te zbliżyły go do władz, z drugiej natomiast zapoczątkowały poważne zmiany mentalnościowe.

Rozwiązanie problemów z ziemią stanowiło krok milowy na drodze do zrozumienia, czym jest wspólnota narodowa. Praca na własny rachunek połączona z ogólną modernizacją wsi, zwiększeniem wydajności, poprawą warunków życia, a także z zakładaniem stowarzyszeń i szkółek rolniczych sprawiła, że chłop stawał się coraz bardziej świadomym gospodarzem. **Co więcej, wraz z rozwojem miast i wzrostem zapotrzebowania na artykuły spożywcze, zwiększał się także jego udział w gospodarce towarowo-rynkowej.**

© WahooArt.com

fot. de.wahooart.com

Otrzymanie przez chłopów ziemi na własność pomogło im w rozumieniu, czym jest wspólnota narodowa. Obraz Józefa Chełmońskiego „Podczas deszczu”.

Edukacja kluczem do sukcesu

Przemiany gospodarcze sprawiły, że chłop, który zaspokoił podstawowe potrzeby i nie musiał martwić się o wyżywienie rodziny, mógł pomyśleć o edukacji. **Wprowadzenie obowiązku szkolnego i zakładanie szkół ludowych zbliżyło mieszkańców wsi do oświaty.** Zmiany te następowały stopniowo; początkowo wciąż dominował analfabetyzm, a większość chłopów wątpiła w pożyteczność nauki. W niektórych rejonach **frekwencja w szkołach wynosiła tylko 6%** i często uzależniona była od pory roku oraz obowiązków dzieci w gospodarstwie.

Wprowadzenie obowiązku szkolnego i zakładanie szkół ludowych zbliżyło mieszkańców wsi do oświaty.

Z czasem jednak doceniono możliwości wynikające z nauki i zauważono szansę na awans społeczny. Edukacja sprawiła, że chłop coraz rzadziej czuł się gorszy od innych warstw społecznych.

Nauka odmienia los

Ciekawym przykładem jest Maciej Szarek, syn biednego chłopca analfabety, urodzony w 1826 roku we wsi Brzegi (dzisiejsze województwo małopolskie), który postanowił odmienić swój los. Zaczął uczęszczać na prywatne lekcje czytania do miejscowego organisty, a w czasie wypasania bydła studiował elementarz. **Nauczył się pisać, kreśląc litery za pomocą węgla na ścianie domu.** Przełomem okazało się dla niego służba wojskowa, podczas której uświadomił sobie, że czuje się Polakiem.

Za zaoszczędzone pieniądze zapoznawał się więc z polską literaturą. W jednej z krakowskich bibliotek poznał Franciszka Matejkę (brata słynnego malarza Jana Matejki), a następnie nawiązał wieloletnią znajomość z pisarzem Józefem Ignacym Kraszewskim. Po powrocie do rodzinnej wsi założył szkołkę ludową oraz czytelnię, gdzie propagował ideę niepodległej Polski jako wspólnej sprawy wszystkich warstw społecznych i przekonywał, że oświata otwiera przed chłopami wiele możliwości.

fot. R. Moździerz, Muzeum Okręgowe w Tarnowie

Jan Lorenowicz, „Rabacja Chłopska 1846”.

Wspólnota narodowa chłopów

Tym, co przez cały okres niewoli podkreślało odrębność chłopów od zaborców, a jednocześnie zbliżało ich do osób świadomie nazywającym siebie Polakami, **były religia katolicka oraz język polski**. Kościół stanowił pomost między religią a poczuciem polskości, tym bardziej, że duchowieństwo przeważnie było narodowości polskiej. Wspólny język z kolei ułatwiał codzienne porozumiewanie się we wsi i kiedy mieszkańcy zakładali szkoły oraz organizacje, chcieli tam używać

języka, którego używali dotychczas. Władze zaborcze, widząc jak dużą rolę ogrywają te dwa czynniki, rozpoczęły odgórne ograniczenia, znane **powszechnie jako germanizacja czy rusyfikacja** (w zależności od zaboru). **Te działania wywołały silny opór wśród chłopów, ale także ich zbliżenie z pozostałymi warstwami społecznymi.** W końcu po obu stronach dostrzeżono potrzebę walki o wspólne interesy – tak rodziła się wspólnota narodowa.

Każda nowa maszyna w kółku rolniczym budziła zachwyty
(z arch. Kółka Rolniczego w Orli)

fot. kolkarolnicze.pl

Wspólnota narodowa chłopów objawiała się m. in. przez tworzenie kółek rolniczych.

Udział w życiu publicznym

Kolejne pokolenie chłopów, nie pamiętających pańszczyzny, uczęszczających do szkoły, **stopniowo angażowało się w życie publiczne.** Mogło się to odbywać różnie: przez zakładanie kółek rolniczych, udział w lokalnym samorządzie czy w końcu zorganizowany opór przeciwko zarządzeniom władz zaborczych.

Przykład zazwyczaj szedł z góry, od osób uważanych za wykształcone, a jednocześnie zaufane, takich jak ksiądz czy nauczyciel. **Osoby te świadomie wplatały do codziennego życia coraz więcej elementów patriotycznych,** chociażby poprzez organizację obchodów rocznic narodowych, odpowiednie kazania czy czytanie fragmentów patriotycznej literatury. Rewolucja przemysłowa, która doprowadziła do coraz szybszego obiegu informacji, sprawiła, że wśród ludności wiejskiej coraz popularniejsze stawały się książki oraz czasopisma.

Powstanie ruchu ludowego

Ostatnim etapem na drodze do pełnej świadomości narodowej chłopów było powstanie ruchu ludowego. W odróżnieniu od innych opcji politycznych jego przywódcy **na pierwszym miejscu stawiali chłopą, łącząc postulaty agrarne z dążeniami niepodległościowymi**. Zdobyli tym sobie poparcie dużej części rolników. Za pierwszą tego typu organizację uważa się Związek Chłopski, założony przez ks. Piotra Ściegiennego w 1842 roku. Rozwój na masową skalę przypada jednak na przełom XIX i XX wieku, kiedy powstały ugrupowania takie jak Polskie Stronnictwo Ludowe czy Narodowy Związek Chłopski.

Reportaż filmowy Daniela Biernata

Z tych organizacji rekrutowali się później najślynniejsi działacze ludowi po odzyskaniu niepodległości.

Już na początku XX wieku przemiany mentalnościowe na wsi były widoczne gołym okiem.

Jakub Bojko, jeden z pionierów ruchu ludowego, dostrzegał je już w 1904 roku: „Ile to wysiłków [...] trzeba było, aby lud – tę skałę, ten kamień – ruszyć z wiekowego snu, a jednak i to się udało”.

Podczas prac nad tekstem autorka korzystała przede wszystkim z książki Jana Molendy pt. „Chłopi, naród, niepodległość. Kształtowanie się postaw narodowych i obywatelskich chłopów w Galicji i Królestwie Polskim w przededniu odrodzenia Polski”.